

Vraagontwijking: een glibberig fenomeen

Erica Huls, Departement Communicatie- en Informatiewetenschap, Universiteit van Tilburg, postbus 90153, 5000 LE Tilburg, huls@uvt.nl

1 Inleiding

Het TV-interview neemt in het hedendaagse openbare debat een niet meer weg te denken plaats in. Voor politici is het een belangrijke setting waarin ze zichzelf en hun opvattingen kunnen presenteren. Ook voor andere denkers en doeners - schrijvers, experts, sporters – is het een platform geworden waarop zij de maatschappelijke discussie kunnen proberen te beïnvloeden. Voor de politici heeft het de andere vormen van openbare, mondelinge communicatie zoals de redevoering en de persconferentie verdrongen (Elliott & Bull 1996; Corner 1999).

Hoewel het TV-interview de publieke meningsvorming potentieel in een voor de geïnterviewde gunstige richting kan sturen, is het niet zonder risico aan tafel plaats te nemen. De regie van het gesprek is immers verregaand in handen van de interviewer, terwijl ook de andere gasten aan tafel voor onverwachte en voor de geïnterviewde negatieve wendingen in het gesprek kunnen zorgen. In de meer traditionele vormen van politieke communicatie zoals de redevoering en de videoclip in het kader van de zendtijd voor politieke partijen hadden de politici de controle over de inhoud en het proces. Nu echter is het hun taak te overtuigen met een boodschap die ze interactief, verpakt in reacties op vragen en interventies van anderen brengen. Een misstap is snel gezet en gemakkelijk op te blazen tot een zelfstandig nieuwsfeit (Montgomery 2007). Dat brengt met zich mee dat de geïnterviewden, ook al zijn ze nog zo voor transparantie en openheid, hun woorden zorgvuldig kiezen en lastige kwesties omzeilen. Wanneer we bovendien beseffen dat maatschappelijke kwesties nogal eens intrinsiek zo complex zijn dat niet iedere vraag erover beantwoord kan worden, dan begrijpen we ook dat vraagontwijking een frequent fenomeen in het TV-interview zal zijn¹.

De sleutelpublicaties over vraagontwijking (Bull & Mayer 1993; Harris 1991; Clayman 2001) laten zien dat vraagontwijking een glibberig fenomeen is. De gespreksvoortzetting na de vraag lijkt vaak in allerlei opzichten op een antwoord, maar is het ‘eigenlijk’ toch niet. De grens tussen vraagbeantwoording en vraagontwijking blijkt lastig te trekken (Harris 1991) en er zijn tenminste dertig verschillende vormen van vraagontwijking onderscheiden (Bull & Mayer 1993).

Het volgende gespreksfragment illustreert hoe vraagontwijking kan gaan. De misdaad-verslaggever Peter R. de Vries zit als gast aan tafel bij de werkdagelijks laat op de avond uitgezonden talkshow Pauw & Witteman. De Vries heeft wereldnieuws over de verdwijning van Natalee Holloway vergaard, maar het is niet aannemelijk dat hij daar in het gesprek met de interviewers Jeroen Pauw en Paul Witteman veel over zal loslaten. Hij is immers van plan dit zelf twee dagen later in een avondvullend programma dat zeven miljoen kijkers zal trekken naar buiten te brengen.

Fragment 1: Vraagontwijking van Peter R. de Vries

Nr Spr Transcriptie

Datum: 31 januari 2008. Zie www.uitzendinggemist.nl.

¹ Harris (1991) vond dat Britse politici 60,7% van de vragen ontwijkend beantwoordden; wij hanteerden een ruimer begrip ‘vraagontwijking’ en vonden in Nederland een proportie van 80,3%

- 1 PW De laatste keer dat je hier was, was met de familie Van der Sloot en toen vroegen we nog of je nog doorging op de zaak. “Hm”, dat liet je een beetje in het midden. Wat is er sindsdien gebeurd?
- 2 PV ((hoorbaar inademen)) Een heleboel. (<) [De zaak is opgelost.
- 3 PW [Vertel wat je kan vertellen.
- 4 PV Nou, de zaak is opgelost. Aanstaaende zondag zal ik in een bijna twee uur durende uitzending bij SBS6 openheid van zaken geven en duidelijk maken hoe wij de zaak hebben opgelost en wat er precies is gebeurd.
- 5 PW Ja. “De zaak”: dat kan veel betekenen. Hebben we het over een moord of over de verdwijning, de vermissing? Wat wat is “de zaak” in dit geval?
- 6 PV Nou, vooralsnog is dat de verdwijning van Natalee. Dat is “ de zaak”. En hoe dat is gebeurd, en waarom en wie daarmee te maken heeft gehad, dat zal ik allemaal zondag uit de doeken doen.
- 7 PW Ja. In het persbericht is verteld dat er sprake is geweest van een spectaculair gebruik van een verborgen camera. Wat / Hoe moeten we ons dat voorstellen?
- 8 PV ((hoorbaar inademen)) Ja, daar kan ik ook niet al te veel over zeggen, maar wat ik wel kan vertellen is dat wij eh maanden aan die zaak gewerkt hebben en daarbij inderdaad gebruik hebben gemaakt van een eh van een verborgen camera waarmee wij bepaalde dingen hebben vastgelegd en die zijn wel heel belangrijk gebleken en eh die beelden zullen we ook zondag vertonen.
- 9 JP Heb je die verborgen camera in Nederland gebruikt of op Aruba?
- 10 PV Die heb ik eh allebei gebruikt.
- 11 JP Zowel op Aruba is hij van dienst gebleken [als in Nederland?
- 12 PV [Ja.
- 13 JP Wat was het moment dat je dacht: “Nu heb ik het ongeveer rond, mijn verhaal”?
- 14 PV ((hoorbaar inademen)) Is moeilijk aan te geven. D’r zijn vele momenten geweest dat we dachten dat we d’r heel dichtbij zaten en dat het niet lang meer kon duren. Maar, ja, het is een/ het is een beetje een hachelijke, spannende eh operatie geweest, waarbij we heel vaak bang waren dat het zou uitlekken, dat we dingen verkeerd deden, dat het niet goed zou gaan, dat er technisch problemen zouden zijn, en ja, je schommelt dan een beetje in je gevoel heen en weer van eh wanneer het eh wanneer het echt raak is. Ik kan nu op dit moment niet echt een moment aanwijzen dat ik zeg van eh “Dat, dat was het”. Het is een proces geweest.
- 15 JP Bbbij wie zou het dan uit moeten lekken? Bij degenen die afgeluisterd worden of zo? Of eh?
- 16 PV Jje doet een operatie. Daar is heel veel inzet voor nodig van technische mensen, van andere betrokkenen, ik kan daar niet al te veel over uitweiden [in dit stadium.
- 17 JP [Hoeveel mensen hebben er aan meegewerkt?
- 18 PV ouu, uhm, een stuk of eh zes, acht. Het is een klein kringetje geweest, een clubje, waarmee we eh ja heel vertrouwelijk te werk moesten gaan. We waren echt heel bang dat het stuk zou lopen om wat voor reden dan ook en dat leidde d’r bijvoorbeeld ook wel toe dat ik op mijn eigen redactie een beetje het eh “need to know en nice to know”-principe moest hanteren en ja soms ook wel mensen een klein beetje moest teleurstellen dat ik niet teveel kon en wilde vertellen, juist omdat we bang waren dat dat eh uit zou lekken.

De Vries geeft ontwijkende antwoorden in allerlei varianten: hij gebruikt vage termen, dekt zich in, weidt uit en geeft antwoord op een andere dan de gestelde vraag. Dit gespreksgedrag is lastig voor de interviewer en voor de kijker thuis.

In deze studie beoog ik greep te krijgen op het glibberige fenomeen vraagontwijking. Centraal staat de vraag naar de kenmerken van ontwijkende acties van geïnterviewden na een vraag van een interviewer. Ik beoog deze ontwijkende acties te beschrijven en te benoemen, alsmede te ordenen. Met andere woorden: het doel is een typologie voor vraagontwijking te ontwikkelen. Inzicht in vraagontwijking is van belang voor de verbetering van de gespreksvoering en voor de transparantie en de openheid van de samenleving.

De studie is gebaseerd op voor een deel zelf (Huls 2005) en voor een deel samen met studenten (Kuiper 2006; Varwijk 2008; Mathu te verschijnen) aangelegde corpora van TV-

interviews, die geanalyseerd zijn wat betreft vraagontwijking. In dit artikel wordt het ontwikkelde model van vraagontwijking geïllustreerd met het fragment hierboven en twee andere fragmenten uit hetzelfde interview.

2 Onderzoek van anderen naar vraagontwijking

2.1 De taalkundige benadering van Harris

Harris (1991) probeert de linguïstische opties – syntactisch en pragmatisch - die een politicus heeft wanneer de vraag gesteld is in kaart te brengen. Aansluitend bij de syntactische vormen van de vraag (de W-vraag, de ja/nee-vraag en de samengestelde vraag (twee ja/nee vragen, een dubbelvraag met of/of of een dubbelvraag met of/en)) definieert ze een vraag als een onvolledige propositie. Ook niet-interrogatieve zinsvormen en constructies zonder modus zijn bij de vragen inbegrepen wanneer ze als verzoek om informatie functioneren. In wat op een vraag volgt, brengt ze de in figuur 1 weergegeven ordening aan.

Overzicht 1: Gespreksvoortzettingen na een vraag

	Antwoord	1 Directe antwoorden	1.1 Antwoorden waarin expliciet 'ja' of 'nee' gezegd wordt, 'natuurlijk', 'juist' enzovoort. Ook: de zogenaamde 'copy types': reacties die zinsdelen uit de vraag overnemen of onvolledige zinnen die met delen uit de vraag kunnen worden aangevuld. Tenslotte: de keuze van een deel van een samengestelde vraag. 1.2 Reacties die de waarde van de ontbrekende variabele in een W-vraag verschaffen.
		2 Indirecte antwoorden	2.1 Reacties die een inferentieproces op gang brengen (de keuze van ofwel een middenpositie tussen 'ja' en 'nee', ofwel 'ja' of 'nee' is uit het antwoord afleidbaar). Verder: reacties waaruit een waarde van de ontbrekende variabele in een W-vraag kan worden afgeleid. 2.2 Reacties waaruit geen 'ja' of 'nee' kan worden afgeleid, en ook geen waarde voor de ontbrekende variabele, maar die de cohesie, de coherentie, het presuppositionele kader en de illocutionaire samenhang in stand houden.
		3 Tegenspraak	3.1 Reacties die een of meer presupposities in de vraag bevragen. 3.2 Reacties die de vraag als illocutionaire handeling aanvallen
		Ontwijking	

De opties in figuur 1 zijn geordend op een schaal: de directe antwoorden zijn het minst ontwijkend en de vormen van tegenspraak het meest.

Verder speelt het begrip 'situationele adequaatheid' een rol in Harris' benadering van vraagontwijking. Wanneer een politicus een vraag eenvoudig met 'ja' of 'nee' beantwoordt, verschaft hij of zij informatie, maar niet volgens de verwachting. In de context van het TV-interview is een uitgebreider antwoord meer gepast en geldt een minimaal antwoord als vraagontwijking (zie ook Jucker 1986).

Harris toetst haar model van vraagontwijking aan de empirie door het toe te passen in verschillende institutionele contexten (bv. politieke interviews, arts-patiëntinteractie en politieverhoren) en op verschillende politici (Margaret Thatcher vs. Neil Kinnock). Het werkt in de zin dat er interpreteerbare verschillen naar voren komen.

Methodologisch interessant is haar analyse van de 'ja'- en 'nee'-tokens. Ze laat zien dat deze lang niet altijd op 'ja' of 'nee' duiden. Sommige politici beginnen hun reactie met 'ja' en

eindigen met ‘nee’. Het ‘ja’ is in dat geval een retorische ‘preface’. Ze laat ook zien dat ‘nee’ een partieel ‘ja’ kan inleiden en dat ‘ja’ gebruikt kan worden als inleiding op gekwalificeerd instemmen. Kortom: ‘ja’ en ‘nee’ zijn geen heldere indicatoren voor een direct antwoord.

2.2 De sociaal-psychologische benadering van Bull en Mayer

Bull en Mayer omschrijven hun benadering als microanalyse: ze bestuderen de interactie op gedetailleerde wijze en beogen een fijnmazig codeersysteem voor de transcriptie van spraak en non-verbaal gedrag te ontwikkelen. Ze definiëren een vraag als een verzoek om informatie. In de reacties op de vragen worden antwoorden, non-antwoorden en geïmpliceerde antwoorden onderscheiden. In *antwoorden* wordt de gevraagde informatie verschaft; *non-antwoorden* bevatten ofwel een deel, ofwel niets van de gevraagde informatie; *geïmpliceerde antwoorden* zijn antwoorden waarin de politicus zijn of haar gezichtspunt duidelijk maakt zonder dit expliciet te stellen.

Voor de non-antwoorden is inductief de typologie in figuur 2 ontwikkeld. De betrouwbaarheid van de coderingen is geëvalueerd met Cohens (1960) kappa. Bij de categorisering van de antwoorden / non-antwoorden / geïmpliceerde antwoorden werd een kappa van .82 gevonden; bij de indeling in de typologie van non-antwoorden bedroeg de kappa .77.

Overzicht 2: Typologie van non-antwoorden

1	De geïnterviewde negeert de vraag	
2	De geïnterviewde erkent de vraag zonder deze te beantwoorden	
3	De geïnterviewde bevraagt de vraag	3.1 met een vraag om toelichting of opheldering 3.2 door de vraag terug te spelen naar de interviewer
4	De geïnterviewde valt de vraag aan	4.1 De vraag gaat niet in op de kwestie die van belang is. 4.2 De vraag is speculatief of hypothetisch 4.3 De vraag is op een foute premisse gebaseerd 4.4 De vraag is feitelijk onjuist 4.5 De vraag bevat een onjuist citaat 4.6 De vraag bevat een uit de context gelicht citaat 4.7 De vraag is verwerpelijk 4.8 De vraag stelt een onjuist alternatief
5	De geïnterviewde valt de interviewer aan	
6	De geïnterviewde wijst antwoorden af	6.1 op grond van onvermogen 6.2 op grond van gebrek aan bereidheid
7	De geïnterviewde maakt een politiek punt	7.1 De geïnterviewde valt de oppositie of een andere rivaliserende groep aan 7.2 De geïnterviewde presenteert zijn of haar politiek 7.3 De geïnterviewde rechtvaardigt zijn of haar politiek 7.4 De geïnterviewde spreekt geruststellende woorden 7.5 De geïnterviewde doet een beroep op nationalistische gevoelens 7.6 De geïnterviewde maakt een politieke analyse 7.7 De geïnterviewde rechtvaardigt zichzelf 7.8 De geïnterviewde haalt positieve aspecten van zijn partij en diens opvatting naar voren
8	De geïnterviewde geeft een onvolledig antwoord:	8.1 De geïnterviewde beantwoordt een vraag ten dele 8.2 De geïnterviewde beantwoordt de helft van een dubbelvraag 8.3 De geïnterviewde maakt het antwoord niet af 8.4 De geïnterviewde geeft een zogenaamd negatief antwoord, dat wil zeggen zegt wat niet zal gebeuren in plaats van te zeggen wat wel gebeurt

---

9	De geïnterviewde herhaalt het antwoord op de voorafgaande vraag
10	De geïnterviewde zegt of impliceert dat de vraag al beantwoord is
11	De geïnterviewde maakt excuses

Een non-antwoord kan in verschillende categorieën worden ondergebracht.

Bull en Mayer hebben hun codeersysteem toegepast op acht op TV uitgezonden politieke interviews. Ze vergelijken Margaret Thatcher, die toen minister-president was, met de leider van de oppositie Neil Kinnock. Ze vinden interpreteerbare overeenkomsten en verschillen.

2.3 De conversatieanalytische benadering van Clayman

Clayman (2001) spreekt van vraagontwijking wanneer tenminste een van de participanten een reactie als zodanig behandelt. Hij gebruikt de termen *weerstand bieden*, *omzeilen* en *verschuiven van de agenda* als bredere begrippen voor gespreksacties, wanneer de participanten niet noodzakelijk vraagontwijking demonstreren.

Een *antwoord* definieert Clayman als een actie die gericht is op de agenda van topics en taken die door de vraag geïnitieerd is. Er is geen indicator of distinctief kenmerk van een antwoord. Antwoorden kunnen trajecten volgen. Sommige antwoorden maken bijvoorbeeld een *omweg*: het duurt een tijdje voor ze er zijn. Interviewers beschouwen dergelijke antwoorden doorgaans uiteindelijk als adequaat. Gaandeweg kunnen ze echter gemakkelijk begrepen worden als ontwijkend. Antwoorden kunnen ook eerst minimaal zijn, waarna een uitwerking volgt. De eerste, minimale uiting vult de ‘information gap’ die de vraag creëerde; de rest van de uiting verheldert, ondersteunt en werkt uit.

Niet ieder antwoord is, zo stelt Clayman, 100% ‘responsief’: geïnterviewden kunnen om de zaak heen draaien, terwijl ze hun omzeilende antwoord als een 100%-antwoord inpakken. Clayman haalt hier verschillende voorbeelden van aan.

Weerstand

Weerstand bieden tegen een vraag is een complex handelingsverloop met verschillende facetten. De verschillende vormen van weerstand ordent Clayman in twee opzichten: topicaal en wat betreft verpakking. Figuur 3 bevat de inventarisatie van de vormen die weerstand tegen het topic kan aannemen. Deze weerstand kan zich op een negatieve of een positieve dimensie bewegen.

Overzicht 3: Weerstand tegen het topic

1	De negatieve dimensie	De geïnterviewde laat na een adequaat antwoord op de vraag te produceren	1.1 Antwoord weigeren 1.2 Gedeeltelijk of onvolledig antwoorden
2	De positieve dimensie	De geïnterviewde beweegt zich buiten de kaders van de vraag; hij of zij zegt en doet dingen waar niet specifiek om gevraagd is	2.1 Topic wisselen 2.2 Een andere actie uitvoeren dan de actie die in de vraag was aangegeven 2.3 De termen van de vraag wijzigen 2.4 Aanvankelijk het initiatief van de vraag oppakken en later van de agenda afwijken

---

Clayman gaat uitvoerig in op de mogelijkheden om de vraag bij te stellen of te masseren. De geïnterviewde kan bijvoorbeeld de vraag herformuleren alvorens te antwoorden, en wel zodanig dat de vraag beter bij het beoogde antwoord past. Ook kan de geïnterviewde een component uit de vraag bijstellen, bijvoorbeeld *mishandelen* vervangen door *behandelen*.

Figuur 4 heeft betrekking op de verpakking van de weerstand.

Overzicht 4: De verpakking van de weerstand

1	Openlijke weerstand	1.1 De agenda wijzigen	1.1.1 Toestemming vragen om de agenda te veranderen en op de toestemming wachten 1.1.2 Toestemming vragen om de agenda te veranderen en niet op die toestemming wachten 1.1.3 De verandering van de agenda rechtvaardigen
		1.2 Weigeren te antwoorden	1.2.1 De antwoordweigering rechtvaardigen op grond van externe omstandigheden 1.2.2 De vraag als ongepast aanvallen 1.2.3 Ronduit weigeren
2	Bedekte praktijken	2.1 Subtiele verandering in de tijd van de werkwoordsvorm	
		2.1 De grens tussen antwoord en ongevraagd materiaal toedekken door de twee delen met elkaar te verbinden als delen van een project	

Clayman gebruikt zijn begrippenapparaat om het complexe fenomeen vraagontwijking in sequentiële samenhang en wat betreft interactieve kenmerken te analyseren. Zijn benadering van de empirie is kwalitatief, diepgaand en kleinschalig.

2.4 Evaluatie van het onderzoek van anderen naar vraagontwijking

Het onderzoek van anderen naar vraagontwijking kan nu in een aantal opzichten met elkaar vergeleken en ten opzichte van elkaar geëvalueerd worden:

1 *Definitie van de vraag.* De taalkundige Harris (1991) definieert een vraag met behulp van de grammatica en de pragmatiek. Ze heeft bovendien oog voor het feit dat vragen in een niet-interrogatieve zinsmodus of in constructies zonder modus kunnen worden gesteld. Bull en Mayer (1993) hebben een huis-tuin-en-keukendefinitie van een vraag en ook Clayman (2001) staat nauwelijks stil bij het punt dat een analyse van ontwijkende antwoorden geen welomschreven object heeft wanneer de notie ‘vraag’ niet wordt behandeld. Evident is dat Harris hier de beste werkwijze heeft.

2 *Perspectief.* Terwijl Harris en Bull en Mayer een analytisch perspectief kiezen, houdt Clayman, volgens een belangrijk principe in de conversatieanalyse, rekening met het perspectief van de participanten. Hij beperkt zijn onderzoek echter niet tot de door een participant onderkende ontwijkende acties, maar betreft ook de vanuit het standpunt van de onderzoeker als ontwijkend gedefinieerde acties in zijn analyse. Clayman verschilt dus uiteindelijk alleen in notatie, en niet in perspectief van de andere twee benaderingen. De conclusie moet zijn dat vraagontwijking het best vanuit een analytisch perspectief onderzocht kan worden.

3 *Focus.* Harris focust haar analyse op de gesprekspositie na de vraag, wat het voordeel heeft dat haar onderzoekseenheid helder en afgebakend is en dat deze in relatie tot de vraagformulering wordt gecategoriseerd. Er is echter het nadeel aan verbonden dat vraagontwijking

die op een ingewikkelde manier in een sequentie is ingebed, haar ontgaat. Clayman heeft daar meer oog voor, maar Clayman kan, omdat hij zich richt op zo'n variabele eenheid als de sequentie, geen grotere corpora beschrijven. Bull en Mayer richten zich op de antwoorden op vragen, die ze zonder oog voor de relatie met de vraagvorm classificeren. Het lijkt me een goed idee om hier te kiezen voor een middenweg tussen Harris en Clayman.

4 *Grondslagen van de analyse en betrouwbaarheid.* Harris' typologie van gespreksvoortzettingen na een vraag is op kenmerken van de taalvorm (syntactisch en pragmatisch) gebaseerd. Haar analyses zijn vanwege dit formele karakter relatief weinig gevoelig voor subjectieve interpretatie. De typologie van Bull en Mayer is inductief tot stand gekomen. Ze beoordelen de vraagontwikingsvormen in hun materiaalverzameling inhoudelijk, zonder gebruik te maken van een nader gespecificeerd (bv. semantisch) kennisbestand. Het probleem van de mogelijke subjectiviteit van de beoordelingen lossen ze op met kappa-statistiek. Clayman gaat uit van een gedetailleerd transcript van de interactie, waarin de lezer zijn beoordelingen kan natrekken.

In een nieuwe benadering van vraagontwikking kunnen de sterke punten van de voorgaande benaderingen gecombineerd worden: uitgaan van een gedetailleerd transcript, de beslissingen in de analyse baseren op vormkenmerken van de uiting en de betrouwbaarheid van de analyse met kappa-statistiek onderzoeken.

5 *Veelomvattendheid.* De benadering van Harris is in dit opzicht de minste. Bull en Mayer onderkennen meer mogelijkheden van vraagontwikking. Dat de geïnterviewde met een vraag om opheldering een antwoord uit kan stellen en een herformulering van de vraag kan uitlokken die hem of haar beter past, valt ook buiten zijn benadering, net als de meanderende antwoorden waarin op subtiële wijze van topic gewisseld wordt. Bij Clayman glip je als ontwijkende politicus het minst gemakkelijk door de mazen van het net.

Een 'strengere' benadering waarin zoveel mogelijk gespreksvoortzettingen die geen 'echt' antwoord zijn een plaats krijgen als potentieel vraagontwijkend, heeft hier de voorkeur. Later kunnen dan verschillende concepten en gradaties van vraagontwikking – vraagontwikking in ruimere en in engere zin – met elkaar vergeleken worden.

6 *Bruikbaarheid in vergelijkende studies.* De typologie van Harris is bruikbaar voor de vergelijking van personen, instituties en culturen. Datzelfde geldt voor de typologie van Bull en Mayer. Het werk van Clayman is kwalitatief en diepgaand met veel aandacht voor sequentie, interactie en de subtiële kenmerken van ontwrichting. Het is mogelijk er een classificatie van vraagontwikingsmiddelen aan te ontleen, die in vergelijkende studies toegepast kan worden. De betrouwbaarheid daarvan is nog niet vastgesteld. Wetenschappelijk heeft het de voorkeur dat een typologie van vraagontwikking een bredere toepassing heeft.

7 *Het concept 'vraagontwikking'.* Harris beschouwt vraagontwikking als een structureel-linguïstisch fenomeen. Ze plaatst de mogelijke gespreksvoortzettingen na een vraag op een schaal van minst naar meest ontwijkend. Bull en Mayer proberen greep te krijgen op 'equivocation', het glibberige, mistige karakter dat interviews met politici onvermijdelijk kenmerkt. Zij nemen de antwoorden onder de loupe en ordenen die op inhoudelijke gronden. Clayman vat vraagontwikking op als topic shift en verschuiven van de agenda. De drie benaderingen hebben betrekking op verschillende aspecten van de realiteit en er is niets op tegen om ze alle drie in een nieuw model op te nemen.

3 Een temporeel model van vraagontwikking

Vraagontwikking is een proces in de tijd. Het heeft plaats in vraag-antwoordsequenties en volgt op een vraag. De volgende paragraaf behandelt de vraag-antwoordsequentie en de notie vraag.

3.1 Vraagontwijking: een fenomeen in een vraag-antwoordsequentie

De vraag-antwoordsequentie geldt als een belangrijke bouwsteen voor ‘gewone’ en institutionele gesprekken (Mazeland 2003). Het is een zogenaamd aangrenzend paar: vraag en antwoord zijn twee communicatieve handelingen die elkaar doorgaans opvolgen en die samen een handelingsproject vormen. Wanneer een vraag is geformuleerd, is een bepaald type vervolghandeling van de gesprekspartner op de lokale interactionele agenda geplaatst. In de woorden van Mazeland: een vraag begint de interactionele activiteit, het antwoord maakt die af. Overigens hoeft het antwoord niet onmiddellijk na de vraag te komen: er kan bijvoorbeeld een sequentie van een vraag om opheldering en het antwoord daarop – een insertiesequentie - tussenkomen. Ook dan blijft de verwachting dat de door de vraag geïnitieerde activiteit afgemaakt moet worden, intact.

De twee delen van de vraag-antwoordsequentie verschillen in de mate waarin ze gedefinieerd zijn. De vraag kan in vergelijking met het antwoord goed omschreven worden met behulp van grammaticale en prosodische begrippen. Grammaticaal (Haeseryn e.a. 1997) is een vraag een zin die met de persoonsvorm of met een vraagwoord begint (*Is je dat gelukt?*). Verder worden de mededelende zinnen met een stijgende intonatie tot de vragen gerekend (*Dat is je gelukt?*), net als de zogenaamde aanhangselvragen, dat wil zeggen: korte vragen die aan een mededeling worden verbonden (bv. *Dat is je gelukt, of niet?*). Tenslotte kunnen zinnen die in prosodisch of grammaticaal opzicht onvoltooid zijn als vraag worden beschouwd.

De vraagvorm kan verschillende typen interactionele activiteit in gang zetten. Voor de hand liggend is te denken dat de vraagvorm gebruikt wordt als verzoek om informatie en dat met de vraagvorm de uitwisseling van informatie wordt gestart. Wil een vraagvorm als verzoek om informatie slagen, dan moet een aantal voorwaarden vervuld zijn. Vragenstellers zijn er bijvoorbeeld aan gebonden dat ze de informatie willen of wensen en dat ze die nog niet hadden. Verder veronderstellen vragenstellers dat de geadresseerde zowel bereid als in staat is de informatie te geven (Houtkoop & Koole 2000). De vraagvorm wordt echter ook vaak voor andere activiteiten gebruikt, bijvoorbeeld de geadresseerde tot een fysieke handeling bewegen (*Wil je de deur dichtdoen?*). Vanuit pragmatisch perspectief (Searle 1976) behoren deze twee gebruikswijzen van de vraagvorm tot de klasse van de *directieve* spreekhandelingen².

Het temporele model van vraagontwijking heeft betrekking op de gespreksvoortzettingen na de eerstgenoemde gebruikswijze van de vraagvorm, de verzoeken om informatie. Die gespreksvoortzettingen worden geanalyseerd, zodat de antwoorden van de ontwijkende acties gescheiden kunnen worden en de ontwijkende acties in typen en subtypen worden gecategoriseerd.

De gespreksvoortzettingen na *indirect* geformuleerde verzoeken om informatie zijn ook in het model opgenomen, en wel met de volgende argumentatie. Wanneer een taalgebruiker een uitspraak in de bevestigende zinsmodus doet over een feit van de geadresseerde (bv. *U bent verontrust*) of over iets in diens domein, is deze, ongeacht de intonatie, een eerste deel van een aangrenzend paar en volgens de regel van bevestiging van Labov en Fanshel (1977: 100) een verzoek om bevestiging. Strikt genomen weet de taalgebruiker immers niet wat er in de geadresseerde of in zijn domein omgaat, en is iedere bewering hierover tevens een vraag om bevestiging. Ook kan een taalgebruiker de geadresseerde een mening toeschrijven of met zijn of haar gedrag confronteren. Dergelijke uitingen vragen om uitleg, bevestiging,

² Een directief is een poging om het gedrag – fysiek of verbaal - van de geadresseerde te beïnvloeden. Het verzoek om informatie betreft een subcategorie van dat gedrag, het informerende taalgedrag.

ontkenning, kortom: een antwoord. Ze kunnen ook als constructie zonder modus worden gerealiseerd.

3.2 Vraagontwijking in een stroomdiagram

Belangrijk in mijn benadering van vraagontwijking is het punt dat de insertiesequentie (ongeacht de aard, dus ook de insertiesequentie die een begripsprobleem betreft) als potentieel ontwijkend wordt gezien. Wanneer de geïnterviewde, nadat de vraag gesteld is, om toelichting of herhaling vraagt, stelt hij of zij daarmee het antwoorden uit. De door de hoofdvraag geïnitieerde verwachting blijft wel intact, maar hij of zij heeft meer tijd om de gespreksvoortzetting te formuleren. Bovendien bestaat de kans dat de hoofdvraag wordt toegelicht of herhaald in net iets andere, de geïnterviewde beter passende bewoordingen. Het initiëren van een dergelijke insertiesequentie levert dus op zijn minst tijdwinst op, terwijl strategische winst ook mogelijk is. Reden genoeg dus om een ophelderingssequentie te starten ook als er geen begripsprobleem is.

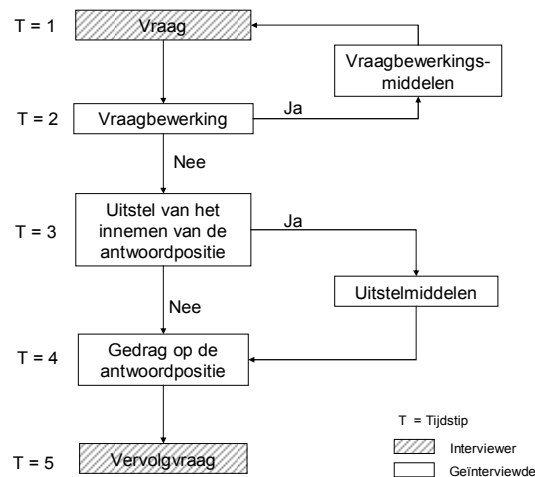
Gegevens uit mijn onderzoek duiden erop dat politici de insertiesequentie opmerkelijk vaak inzetten, vaker dan vanwege een begripsprobleem redelijk is. Manlijke politici stellen in een op de vijf gevallen vragen bij de vraag; vrouwelijke politici doen dit in een op de acht gevallen. In twee betrekkelijk doorsnee Nederlandse gezinnen geeft een op de drieënveertig beurtten aanleiding tot een begripsprobleem. Voor een helder beeld zijn ook de gegevens van Turkse gezinnen in Nederland interessant. Deze gezinscommunicatie is inherent problematisch, omdat ouders en kinderen niet dezelfde taal spreken en ook de kinderen onderling verschillen in de taalvaardigheid in de voertaal. Hier is de verhouding een op elf. Tenslotte de gegevens van manlijke en vrouwelijke niet-politici in TV-interviews: de manlijke niet-politici stellen in een op de vijfentwintig gevallen een vragen bij de vraag; de vrouwelijke niet-politici in een op de veertien gevallen. Deze cijfers onderbouwen de stelling dat politici regelmatig begripsproblemen demonstreren en oneigenlijk gebruik maken van de ophelderingssequentie.³

De in paragraaf 2 behandelde benaderingen van vraagontwijking grijpen in principe aan bij het antwoord, met als gevolg dat de temporele dimensie van vraagontwijking onderbelicht blijft. In mijn model begint vraagontwijking voordat de conversatie de stand van het antwoord heeft bereikt. Tussen vraag en antwoord kan de geïnterviewde twee typen acties uitvoeren die tijd en strategisch voordeel opleveren: bewerkingen van de vraag en bewerkingen van de antwoordpositie. Dit model met twee extra tijdstippen voor vraagontwijking is weergegeven in figuur 1.

---

³ De exacte cijfers zijn als volgt. Manlijke politici bevragen de vraag in 19,2% van hun totaal aantal gespreksbijdragen; vrouwelijke in 12,7%.; manlijke niet-politici in 3,9% en vrouwelijke niet-politici in 6,9%. In Nederlandse gezinnen wordt 2,3% van het beurtentotaal besteed aan het initiëren van een ophelderingssequentie. Dit getal bedraagt voor Turkse gezinnen in Nederland 9,1%.

Figuur 1: Een temporeel model van vraagontwijking

Op tijdstip 1 stelt de interviewer een vraag. Wat onder een vraag wordt verstaan, is in 3.1 uitgelegd. De geïnterviewde kan op tijdstip 2 de vraag gaan bewerken. Dat kan met de middelen in overzicht 5. Gebruikt de geïnterviewde deze optie, dan is de interviewer weer aan zet met een bijstelling, verdediging, verheldering enzovoort van de vraag. De geïnterviewde heeft hier tijd gewonnen, terwijl hij of zij bovendien de kans heeft een bewerkte vraag terug te krijgen die gemakkelijker te beantwoorden is. Gebruikt de geïnterviewde deze optie niet, dan kan hij op tijdstip 3 het innemen van de antwoordpositie voor zich uit schuiven. Ook daarvoor heeft hij middelen, die in overzicht 5 zijn weergegeven. Hij of zij kan daar manoeuvreren, zodat het latere ontwijkende antwoord verdoezeld wordt of begrijpelijk overkomt.

Overzicht 5: De vraagbewerkingsmiddelen en de uitstelmiddelen van de geïnterviewde

Vraagbewerkingsmiddelen	Uitstelmiddelen
V1 De vraag aanvallen of bagatelliseren	U1 Zwijgen
V2 De vraag terugkaatsen of een tegenvraag stellen	U2 Haperen of aarzelen
V3 Op een presuppositie van de vraag ingaan	U3 Refereren naar de vraag, de vraag herformuleren of de vraag samenvatten
V4 Een vraag om herhaling of toelichting stellen	U4 De vraag bijstellen
V5 Toestemming vragen voor een topic shift	U5 Coherentie/cohesie of pseudocoherentie/cohesie markeren
V6 Een metastatement maken.	U6 Toestemming vragen voor een topic shift en niet op het antwoord wachten
	U7 Respect voor de interviewer betonen.

Via de omwegen of direct bereikt de geïnterviewde tijdstip 4. De alternatieve mogelijkheden op dit punt zijn in overzicht 6 opgenomen. Ze zijn in twee opzichten geordend: structureel-inhoudelijk en wat betreft verpakking. De alternatieven qua verpakking zijn op de beleefdheidstheorie gebaseerd (Brown & Levinson 1987).

Overzicht 6: De gespreksmiddelen van de geïnterviewde op de antwoordpositie

Gedrag op de antwoordpositie

Structureel-inhoudelijk/Opvulling van de 'information gap'	Verpakking
A1 Compleet antwoorden 1.1 'ja', 'nee' of de zogenaamde copy types gevolgd door een toelichting 1.2 de waarde van W 1.3 1.1 of 1.2 met indicatie van onzekerheid A2 Incompleet antwoorden 2.1 'ja', 'nee' of de zogenaamde copy types zonder toelichting 2.2 één vraag van een dubbelvraag beantwoorden 2.3 antwoorden in vage termen of een 'niets-aan-de-hand'-antwoord geven A3 Overcompleet antwoorden A4 Een bewering doen over iets anders dan de 'information gap' A5 Compleet weigeren	B1 Kort en bondig B2 Met solidariteitsmiddelen B3 Met respectmiddelen B4 Indirect

Ik zou dit model graag met definities en voorbeelden hebben toegelicht, maar daarvoor ontbreekt in deze bundel de ruimte. Het model kan naar wens streng of minder streng worden toegepast. De complete antwoorden A1.1 en A1.2 zijn in ieder geval 'echte' antwoorden. Verder kan men naar keuze andere gespreksvoortzettingen in deze categorie opnemen, onder vraagontwijking rangschikken of een bepaalde graad van vraagontwijking toekennen. Neem bijvoorbeeld de gespreksvoortzetting van het type A1.3. Die zien we in fragment 1 nummer 6: "Vooralsnog is dat de verdwijning van Natalee." Als je streng bent, reken je deze tot vraagontwijking, maar de lat kan ook lager gelegd worden. Hetzelfde geldt voor U7, die door Clayman (2001) als ontwijkende actie wordt gezien. Ook kan men V4 niet tot vraagontwijking rekenen, zoals de meeste onderzoekers doen, of wel, zoals ik beargumenteerd heb.

4 Toepassing van het model op gespreksmateriaal

In fragment 1 zijn alle gespreksvoortzettingen van De Vries ontwijkend. Hij stelt de beantwoording van de vraag verschillende malen uit door hoorbaar in te ademen en te aarzelen (2, 8, 14 en 18). Ook antwoordt hij incompleet, vaag en minimaal (2, 4, 10 en 12). Hij weigert te antwoorden in 8 en 14, al dan niet gecombineerd met beweringen over iets anders dan de 'information gap'. Als hij een compleet antwoord produceert, dekt hij zich in met een slag om de arm (6, 18). Tenslotte reageert hij op de vragen van de interviewers met beweringen over iets anders dan de 'information gap' (8, 16). Een interessant detail is het "ja" in gespreksvoortzetting 8: het gaat vooraf aan een weigering en is dus geen markeerder van cohesie of coherentie. Het heeft niets te maken met het antwoord "ja" en het kan ook niet de samenhang tussen vraag en antwoord signaleren. Clayman (2001) noemt dit gebruik van "ja" de pseudomarkering van coherentie en cohesie. Ook Harris (1991) besteedt er in haar analyse aandacht aan.

Fragment 2: Vraagontwijking van Peter R. de Vries – vervolg

Nr	Spr	Transcriptie
30	PW	Eh, Peter, eh, vanavond had de redactie van NOVA een aantal dingen uitgezocht en noemde drie onafhankelijke bronnen - althans het aantal daarvan – en die gaven de reconstructie dat je gebruik hebt kunnen maken van een Arubaan die eh Joran van der Sloot in Nijmegen bij een Casino heeft ontmoet, dat hij het vertrouwen van Joran heeft weten te winnen, dat ie ehm met elektronische apparatuur eh met Joran is gaan praten en dat Joran daar een eh bekenenis heeft afgelegd. Is dat een verhaal dat je herkent?
31	PV	Ik heb NOVA niet gezien. Wie zei dat?
32	PW	De verslaggever van NOVA die dit vanavond had [uitgezocht.
33	JP	[Van Duin.
34	PV	Nou, dan moet ie nog even doorgaan. Dan kan ie de zaak misschien ook oplossen.
35	PW	Voor zondag?
36	JP	Voor zondag nog.
37	PW	Maar herken je dat verhaal, vroeg ik.
38	PV	Nou ja, ik heb al eerder gezegd: “Ik doe geen mededelingen over hoe wij hiertoe gekomen zijn. Dat is iets wat zondag eh helemaal wordt uit [gelegd”.
39	PW	[Ja. Maar het is geen onzin?
40	PV	Je hoort wat ik zeg, toch?
41	JP	Ja

In fragment 2 confronteren de interviewers De Vries met informatie uit een betrouwbare bron. De Vries benut nu ook de vraagontwijkingsmiddelen op tijdstip 2 in het model. Hij gaat in op een presuppositie van de vraag en vraagt om toelichting (31). Verder kaatst hij de vraag terug (40), wat door de interviewers opgepakt wordt als een indirecte vorm van antwoord weigeren. Hij doet een bewering over iets anders dan de ‘information gap’ en verschuift daarmee het topic (34). Tenslotte zien we in fragment 2 dat De Vries weigert te antwoorden en dat rechtvaardigt (38)

Fragment 3: Vraagontwijking van Peter R. de Vries - slot

Nr	Spr	Transcript
42	JP	We hebben wel eh wel eh een stukje gevonden op jouw site in het Engels wawaarin jij spreekt eh over “the confession of Joran. This must be something you and your people have dreamt of the last years”, dat zeg je tegen Hans Mos. Ben je eh/ Is dit authentiek?
43	PV	(<) Ik heb niks op internet gezien vanavond. Ik ben alleen maar bezig geweest om eh de telefoon te beantwoorden.
44	JP	Nee, maar het is ook niet zozeer dat dat dit opeens op internet verscheen, maar dit komt van jouw site, dus eh het is van jouzelf. Dus eh ik vraag of dit gesprek wat jij hebt gevoerd met Mr. Hans Mos en wat ook op het internet staat of dat authentiek is.
45	PV	Doe ik geen mededelingen over.

- 46 JP [Is dat een ja of is dat een nee?
- 47 PW [Zit er //
- 48 PV Nou, ik weet niet of ik Spaans spreek nu, maar [ik zeg: “Ik doe er geen mededeling over.”
- 49 PW [Is dit/ Is dit van jou? Dat willen we gewoon weten.
- 50 PV Ik zei: ik doe er geen mededeling over, Paul.
- 51 JP Maar Peter, dan is het toch ja, want anders zou je toch gewoon zeggen:
“nee, joh, [flau(wekul)”
- 52 PV [Nou ja, als je het zo goed weet, waarom vraag je het dan nog?
- 53 JP Nou ja, omdat we natuurlijk ook nog een keer willen horen of het zo is of niet?
- 54 PV Wat?
- 55 JP Of dat / door jouw ontkenning, lijkt het ons nog meer “ja”.
- 56 PV Ik ontken niks. Ik zeg dat ik er geen mededeling over doe.
-

Fragment 3 bevat een confrontatie waaraan nauwelijks te ontsnappen is: met De Vries' stem. Ook nu worden alle vragen ontweken. In zijn eerste tegenzet gaat De Vries in op een presuppositie van de vraag, waaraan hij een rechtvaardiging toevoegt (43). Hij weigert bot antwoord te geven (45). Hij weigert nogmaals antwoord, nu indirect verpakt als een grappige berisping van de interviewers (48). De derde keer dat hij antwoord weigert zet hij kracht bij met “ik zei”. Bovendien zoekt hij toenadering met een ons-kent-ons-aanspreking “Paul”. Verder valt hij de vraag aan en start daarmee een insertiesequentie (52). Na de verdediging van de vraag start hij opnieuw een insertiesequentie, nu met een vraag om toelichting. De interviewer gooit het over een andere boeg: hij checkt de validiteit van zijn conclusie over De Vries. Laatstgenoemde gaat in op een presuppositie in die conclusie en weigert tenslotte opnieuw antwoord met verwijzing naar een eerdere antwoordweigerings-

Tezamen laten de drie fragmenten een grote verscheidenheid aan vraagontwijkingsmiddelen zien.

5 Tot slot

In dit artikel heb ik geprobeerd een model van vraagontwijking te ontwikkelen dat relatief veel inzichten in vraagontwijking integreert en relatief weinig tekortkomingen vertoont. We zijn gestart met een relatief ruime opvatting van de vraag. Qua vraagontwijkingsmiddelen is het voorgestelde model ook veelomvattend: het incorporeert de drie eerder voorgestelde modellen, terwijl het bovendien gespreksgedrag dat in geen van de modellen als ontwijkend wordt getypeerd onder de noemer ‘vraagontwijking’ brengt. De onderscheidingen in de vraagontwijkingsmiddelen zijn zoveel mogelijk op vormkenmerken gebaseerd, al kon dat in dit artikel niet behandeld worden. Het model leent zich voor vergelijkend onderzoek en de betrouwbaarheid van de toepassing van het model kan worden vastgesteld. Verder kan vraagontwijking naar wens ruim, eng of als gedrag met gradaties worden opgevat.

Een nadeel van het model is dat het ruis bevat. Alle ophelderingssequenties zijn als ontwijkende actie beschouwd, terwijl een deel daarvan echt en primair op een begripsprobleem dat opgelost moest worden gericht kan zijn. Voor een vergelijkende toepassing van het model is dat echter geen bezwaar. Als bijvoorbeeld mannelijke en

vrouwelijke politici met elkaar vergeleken worden, bevatten de resultaten voor beide groepen eenzelfde ruis, zodat de vergelijking er niet door beïnvloed wordt.

Toepassing van het hier ontwikkelde model in empirisch onderzoek zal moeten uitwijzen of mijn poging geslaagd is.

Literatuurverwijzingen

- Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bull, P., & Mayer, K. (1993). How not to answer questions in political interviews. *Political Psychology*, 14(4), 651-666.
- Clayman, S. E. (2001). Answers and evasions. *Language in Society*, 30, 403-442.
- Cohen, J. (1960). A coefficient of agreement of nominal scales. *Educational and Psychological Measurement*, 20, 37-46.
- Corner, J. (1999). *Critical ideas in television studios*. Oxford: Oxford University Press.
- Elliott, J., & Bull, P. (1996). A question of threat: Face threats in questions posed during televised political interviews. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 6, 49-72.
- Haeseryn, W., Romijn, K., Geerts, G., Rooij, J. d., & Toorn, M. v. d. (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst [General Dutch Grammar]* (Second fully revised edition ed.). Groningen: Martinus Nijhoff.
- Harris, S. (1991). Evasive action: How politicians respond to questions in political interviews. In P. Scannell (Ed.), *Broadcast talk* (pp. 76-99). London etc.: Sage.
- Huls, E. (2005). *Waarheidsvinding en waarheidsmaskering*. Ongepubliceerd manuscript, Tilburg, Universiteit van Tilburg.
- Jucker, A. H. (1986). *News interviews: A pragmatic analysis*. Amsterdam: Benjamins.
- Kuiper, Y. (2006). *Vraagontwijking: verschillen tussen mannelijke politici, vrouwelijke politici en niet-politici*. Masterscriptie, Universiteit van Tilburg, Tilburg.
- Labov, W., & Fanshel, D. (1977). *Therapeutic discourse: Psychotherapy as conversation*. New York: Academic Press.
- Landis, J.R., & Koch, G.G. (1977). An application of hierarchical Kappa-type statistics in the assessment of majority agreement among multiple observers. *Biometrics*, 33, 363-374.
- Mathu, W. (te verschijnen). *Vraagontwijking in model; Vergelijken en verbeteren van modellen van vraagontwijking*. Masterscriptie, Universiteit van Tilburg, Tilburg.
- Montgomery, M. (2007). *The discourse of broadcast news; A linguistic approach*. London and New York: Routledge.
- Searle, J. (1976). A classification of illocutionary acts. *Language in Society*, 5, 1-23.
- Varwijk, J. (2008). *Rechts, links of rechtschapen; Een gespreksanalytische benadering van neutraliteit in politieke tv-interviews*. Masterscriptie, Universiteit van Tilburg, Tilburg.